

markobook
видавництво

Пилип Орлик

Вивід прав України

Пилип Орлик

Вивід прав України

Упорядник Євген Букет

Київ

markobook

2026

Україна або вогні Дніпра
нас б'ють на вічні часи
вільного від агресії панів

Микола Орлик

Зміст

Пилип Орлик. Життєпис	5
Пакти і Конституції Прав і вольностей Війська Запорозького. 5 квітня 1710 р.	8
Універсал Пилипа Орлика до народу малоросійського. 9 березня 1711 р.	31
Маніфест до європейських урядів. 4 квітня 1712 р.	37
Вивід прав України	41
Реляція про Київ	49
Правдива реляція про козаків і про Київ	54
Євген Букет. Концепція «козацької нації» Пилипа Орлика як предтеча українського націоналізму	60
Література	71

Пилип Орлик

(21.10.1672–24.05.1742)

ЖИТТЄПИС

Пилип Орлик (лат. *Philippus Orlik*, староукр. *Филиппъ Орликъ*) — український політичний, державний і військовий діяч, Генеральний писар (1702–1709), гетьман Війська Запорозького (1710–1742), поет, публіцист.

Народився у Косуті (Ошмянський повіт, Віленське воеводство, нині — Мінська область, Білорусь) в шляхетській родині богемського походження герба «Новина». Батько, Степан Орлик, був католиком, служив у королівському війську Речі Посполитої, загинув на 51-му році життя у битві під Хотином у грудні 1673 року. Мати Ірина Орлик походила з місцевого шляхетського роду Малаховських герба «Гримала», тому охрестила сина за православним обрядом.

Освіту здобув в єзуїтському колегіумі у Вільні, а також у Києво-Могилянській академії, яку закінчив у 1694 році. Мав особливий хист до філософії і богословських наук, історії, поетики, риторики і логіки, добре володів, окрім староукраїнської, польською, латиною, німецькою, шведською та іншими мовами.

Протягом 1698–1700 років служив писарем у канцелярії митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії Варлаама Ясинського. З 1700 до 1706 року перебував на посаді старшого військового канцеляриста, а згодом — управителя справами Генеральної військової канцелярії.

У 1698 році одружився з Ганною Герцик (29.07.1683 — не раніше 24.01.1752). Вона народила йому вісім дітей:

Анастасію (1699–1728), Григорія (16.11.1702–12.1759), Михайла (1704 – після 1723), Варвару (1707 – після 1750), Якова (1711–05.1722), Марту (1713 – ?), Марину (1715 – після 1750) й Катерину (1718–1719).

У 1707 році П. Орлик став генеральним писарем в уряді гетьмана І. Мазепи. Підтримував гетьмана в його намаганні створити спілку за участю Польщі (Станіслава Лещинського) та Швеції для незалежнення України від влади царя Петра І. Після поразки шведсько-українських військ у Полтавській битві 1709 р. змушений був разом з іншими «мазепинцями» відступити до Бендер.

Після смерті Івана Мазепи 5 квітня 1710 року був обраний гетьманом і князем України. Обрання відбулося в присутності османського султана і шведського короля. Того ж дня Пилип Орлик уклав зі старшиною та запорожцями угоду, яка нині відома як перша українська конституція.

Протягом наступних чотирьох років намагався з допомогою військових походів та дипломатичних заходів поширити свою владу на Правобережну та Лівобережну Україну. Уклав союзні договори зі Швецією (1710), Османською імперією та Кримським ханством (1711, 1712). Дипломатичні заходи П. Орлика сприяли тому, що Османська імперія оголосила війну Московській державі. За Прутським трактатом (12 липня 1711 р.) між цими державами московський цар Петро І мав вивести свою армію з Правобережжя, яке переходило під владу українського гетьмана Орлика. Однак на перешкоді цьому стала позиція Речі Посполитої.

З 1714 року Орлик із частиною старшини скористався запрошенням Карла XII і жив до 1720 року у Шведській імперії. Після підписання шведсько-московського миру виїхав із Швеції й вимушено змінив по черзі Німеччину, Австрію, Річ Посполиту. 1722 року, коли Орлик прямував до запорозьких козаків в Олешківську Січ, його затримала османська влада в Хотині й до 1734 року тримала в почесному поло-

ні в Салоніках. Перебуваючи в політичній еміграції, Орлик шукав підтримки таких держав, як Австрія, Англія (з 1717-го — Велика Британія), Папська держава, Голландія, Данія, Польща, Пруссія, Франція та ін., для відновлення своєї влади над Українською козацькою державою.

Надалі жив у Хотині, Серезі, потому — в Чернівцях, Каушанах і Бухаресті. Згодом переїхав до Ясс, де й помер 24 травня 1742 року.

Пилип Орлик залишив після себе чималу документальну спадщину, зокрема, багато листів і великий рукописний «Діаріуш подорожній» («Щоденник», 1720–1733, повністю виданий лише факсиміле у 2013 році), який писав польською мовою зі вставками окремих слів, виразів і речень латиною.

Автор поетичних книжок: «Прогностик щасливий», приурочений полковнику Данилу Апостолу (1693), «Алکید Руський», присвячений Івану Мазепі (1695) та «Гіппомен Сарматський» на честь полковника Івана Обидовського (1698).

Пакти і Конституції¹ Прав і вольностей Війська Запорозького

між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним князем Війська Запорозького, і між генералами, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами утверджені обома сторонами вільним голосуванням і Ясновельможного князя урочистою присягою підтверджені року від Різдва Христового 1710, Квітня 5, в Бендерах²

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, Бога, в святій Тройці славимого.

Нехай станеться на вікопомну війська Запорозького і всього народу руського славу і пам'ять.

Дивний і незбагнений у долях своїх Бог, милосердний у довготерпінні, справедливий у покаранні, як завжди від початку цього видимого світу, на праведнім мірилі свого правосуддя одні держави і народи возвеличує, а інші за гріхи та беззаконня — смиряє; одні уярмлює, а інші — звільняє; одні підвищує, а інші — скидає додолу. Так і народ хоробрий стародавній козацький,

¹ В іншому варіанті перекладу — Договори і Постановлення.

² Переклад з латинської мови взято з Вікіджерел. «Пакти і Конституції» відомі у двох варіантах — латиною і староукраїнською мовою з 1840-х років; також відомий їх скорочений виклад. Варіанти мають дуже незначні розбіжності між собою.

який раніше називався козарський³, спершу піднесений був славою безсмертною, просторим володінням і відвагами рицарськими, якими не тільки довколишнім народам, а й самій Східній Імперії був настільки страшний на морі й на землі, що Імператор Східний, бажаючи його собі довічно примирити, з'єднав шлюбним союзом сина свого з дочкою кагана, тобто, князя козацького.

Потім, славлений во вишніх, той самий справедливий Суддя Бог, за неправди й беззаконня, що збільшувалися, численними карами покарав той народ козацький, понизив, змирив і скинув додолу ледве не до вічної руїни. А наостанок зброєю королівства Польського через Болеслава Хороброго та Стефана Баторія, Королів Польських уярмив.

І хоч незбагнений та неосяжний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленими лихами, однак, не до кінця прогнівлившись і довіку не ворогуючи, а бажаючи, як за колишньої свободи, згаданий козацький народ з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув ревного оборонця святого православ'я, прав Вітчизни і вольностей військових стародавніх — хороброго Князя, славної пам'яті Богдана Хмельницького, котрий за Його божественної допомоги, і безперешкодної підтримки найяснішого Короля Його Милості Шведського, безсмертної та вічно достойної пам'яті Карла X, та за повного збройного сприяння Кримської держави та Війська Запорозького, а ще завдяки своїй

³ Козацька ідеологія хозаризму, за якою козаки вважалися нащадками кочівницького племені хозар, була українським різновидом польської шляхетської ідеології сарматизму.

розсудливості, праці й відвазі визволив з польського підданства Військо Запорозьке і уярмлений та пригноблений народ руський, і піддався з ним добровільно під самодержавну руку Московської Імперії, сподіваючись, що вона як єдиновірна з нами дотримає обов'язків своїх, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорізьке та народ вільний руський при правах та вольностях непорушно буде під її обороною. Але після смерті того, славної пам'яті Князя Богдана Хмельницького, Імперія Московська численними винахідливими способами змогла права та вольності Війська Запорозького, нею ж підтверджені, порушити і щент зруйнувати, а на вільний народ, нею ніколи не завойований, накинути невільниче ярмо. І скільки разів Військо Запорозьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Напослідок, коли вже оце тепер, за гетьмана, славної пам'яті небіжчика, Ясновельможного Іоанна Мазепи, згадана Московська держава, бажаючи довести свій лихий намір до завершення і віддаючи злом на добро, замість удячності й уваги за такі численні вірні служби і за гоніння на них до останнього знищення, кошти і утрати, за незчисленні відваги та воєнну криваву працю хотіла неодмінно перетворити козаків у регулярне військо, міста забрати в свою область, права і вольності поламати, Запорозьке низове військо викоренити і ймення його навіки згладити, чого явні були і під сей час знаки, докази й початки. Тоді вище згаданий, славної пам'яті Ясновельможний гетьман Іоанн Мазепа, поставивши правдою та ревністю цілість Вітчизни, прав та вольностей військових, а бажаючи

щирим жаданням бачити у дні свого гетьманського володіння і залишити квітучою і наповненою ту ж таки Вітчизну, милу матір нашу, та військо Запорозьке городове й низове, після смерті своєї для вікопомної пам'яті імені свого не лише в непорушних, але і в розширених і розмножених вольностях, віддався у незламну оборону найяснішого короля, його милості, шведського Карла Дванадцятого, який за особливим промислом усемогутнього Бога вступив на Україну зі своїми військами, тим послідуєчи й наслідуючи попередника свого, славної пам'яті звитяжного гетьмана Богдана Хмельницького, який із найяснішим шведським королем, його королівської величності однойменним дідом Каролем Десятим, погоджуючись одностайно та промислами військовими на звільнення Вітчизни своєї від польського тодішнього підданства, не меншу мав поміч у своїх замислах, прагнучи розірвати польські сили.

І хоч невідомі долі Божі такі ревні наміри небіжчикові, за приводом звісної відміни воєнної фортуни, не лише не здійснили, але й самого тут, у Бендері, прикрили смертельним декретом, однак осиротіле після смерті свого найпершого рейментаря Запорозьке військо, не покидаючи прагнути бажаної собі свободи і покладаючи надію на Божу поміч у протекції найяснішого короля, його милості, шведського, і в праведній нашій справі, яка мала звичай тріумфувати, постановило на підпертя її і для ліпших військових порядків та проводу, на спільну раду генеральної старшини, наслідуючи й погоджуючись у тому з волею найяснішого протектора нашого, королівської величності шведської, вибрати собі нового гетьмана, на обрання якого призначити термін, як і належне тому

елекційному актові місце під Бендером, з'єдналося на загальну Раду з керівником своїм паном Костянтином Гордієнком, кошовим отаманом. Тоді всі загалом із генеральною старшиною та послами від війська Запорозького та Низового, що лишається біля Дніпра, знісшись, за давніми звичаями та за військовими правами, вибрали собі вільними голосами одногосно гетьманом його милість пана Пилипа Орлика, достойного тієї гетьманської честі, під сей важкий час спроможного той гетьманський уряд двигати, управляти і при Божій помочі і при протекції найяснішої королівської величності шведської дбати і радити в інтересах Вітчизни малоросійської.

А оскільки колишні гетьмани Запорозького війська, лишаючись під московськими самодержцями, осмілювалися присвоювати собі понад міру і право самодержавну владу, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, отож ми, генеральна старшина тут присутня, і ми, отаман кошовий із Запорозьким військом, запобігаючи надалі такому безправству найбільше під сей для того діла вигідний час, коли Запорозьке військо вдалося під протекцію найяснішої королівської величності шведської і тепер її кріпко й непорушно тримається не для чого іншого, тільки для поправи й підняття впалих своїх прав та вольностей військових, домовилися і постановили з Ясновельможним його милістю паном Пилипом Орликом, нововибраним гетьманом, аби не тільки його вельможність при щасливому своєму гетьманському володінні непорушно дотримував усіх тих, що тут ідуть написані, пунктів, договорів та постанов, собою попрясяжених, а також щоб вони були дотримані і збережені неодмінно і за інших, що будуть потім, гетьманів. Вони мають у собі таке:

I

Оскільки між трьома богословськими добродійностями перша є віра, тож у першому сьому пункті належить почати діло про святу православну віру східного сповідання, якою раз звитяжний козацький народ був просвічений у столиці Апостольській Константинопольській ще за володіння козарських каганів, так і тепер, триваючи в ній непорушно, не хитався ніколи жодним іновір'ям. І не таємниця се, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький із Запорозьким військом ні на що інше, а тільки за військові права й вольності піднявся і почав праведну війну супроти Річі Посполитої Польської, а в першу чергу за святу православну віру, яка всілякими тігарями була присилувана від польської влади до унії з римським костелом, і ні для чого іншого добровільно піддався із тим Запорозьким військом та народом малоросійським у протекцію Московської держави, а тільки задля православної одновірності. Через се теперішній нововибраний гетьман, коли Господь Бог, кріпкий та сильний у бранях, пособить щасливою зброєю найяснішому королеві, його милості, шведському звільнити Вітчизну нашу Малу Росію від невільничого московського ярма, має й повинен буде у першу чергу дбати та міцно поставати, аби жодне іншовір'я до Малої Росії, Вітчизни нашої, не було запроваджено, а коли десь, чи таємно, а чи явно могло виявитися, тоді владою своєю має його викорінювати, не допускати проповідування і поширення його, іншовірцям співжиття на Україні, а найбільше лиховірності жидівській, не давати дозволу і на те класти всі зусилля, щоб була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання під послушенством святійшого Апостольського трону Константинопольського з примноженням хвали Божої, святих церков,

а із навчанням у вільних науках малоросійських синів розширялася і, наче крин (лілія) у терні, процвітала поміж навколишніх іншовірних держав.

А для більшої поваги першоначального в Малій Росії митрополичого престолу київського і для кращого управління духовними справами, має той таки Ясновельможий гетьман після звільнення ним Вітчизни від московського іґа справити в Апостольській Константинопольській столиці первісну екзаршу владу, щоб через те поновилися подання і синівське послушенство згаданому Апостольському Константинопольському трону, від якого євангельською проповіддю має бути просвічена і зміцнена у святій католицькій вірі.

II

Як кожна держава складається і стверджується непорушною цілістю кордонів, так і Мала Росія, Вітчизна наша, щоб у своїх кордонах, стверджених пактами від Речі Посполитої Польської і від Московської держави, особливо ті кордони, які по ріку Случ за гетьманства, славної пам'яті, Богдана Хмельницького були відступлені, вічно віддані й пактами укріплені від Речі Посполитої Польської в гетьманську область, не були насильно змінені й порушені — має про те Ясновельможний гетьман старатися при трактатах найяснішого короля, його милості, шведського і кріпко, скільки Бог сили пошле, поставати, де належатиме, а передусім писати про се до найяснішого маєстату його королівської величності, шведської, як оборонця і протектора нашого, щоб його величність не допускав нікому не тільки прав та вольностей, але й військових кордонів порушувати й собі привласнювати. Крім того, має

той-таки Ясновельможний гетьман після закінчення, дай Боже, щасливого війни має просити в Королівської Величності Шведської такого трактату, щоб його величність та його спадкоємці, найясніші королі шведські титулувалися постійними протекторами України і залишалися такими на ділі для більшої могутності Вітчизни нашої і для збереження її цілості в наданих правах та кордонах. Також і про те має писати Ясновельможний гетьман до найяснішого королівського маєстату, щоб у трактатах Його Величності з Московською державою було й таке викладене, щоб як невільників наших, які зараз у Московській державі перебувають, було нам вільно повернено після закінчення війни, так і сплачені і справедливо відшкодовані всі заподіяні Московською державою у теперішню війну на Україні збитки. А особливо повинен просити у Найяснішої Королівської Величності, щоб було всіх звільнено і до нас повернено наших невільників, які залишаються в державі Його ж Величності.

III

Оскільки нам завжди потрібна сусідська приязнь Кримської держави, від якої не раз просило допомоги Запорозьке Військо для своєї оборони, тож скільки на сей час буде можливо, має Ясновельможний гетьман із найяснішим ханом, його милістю, кримським дбати через послів про відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегації та підтвердження постійної приязні, на яку оглядаючись, довколишні держави не наважувалися б бажати уярмлення собі України і її будь у чому насильствувати. А після закінчення війни, коли Господь Бог посприяє, при бажаному і задовільному для нас мирі, новообраному гетьманові осісти у своїй резиденції, а по

тому кріпко й невсипуще стерегти того. Має він бути зобов'язаний посадою свого уряду, аби ні в чому приязні й побратимства з Кримською державою не порушували свавільні легковажні люди з нашого боку, які звикли розривати й руйнувати не тільки сусідську згоду та приязнь, але й мирні союзи.

IV

Запорозьке Низове Військо, яке заслужило собі безсмертну славу численними лицарськими відвагами на морі і на землі, так не меншими було збагачено для спільного свого пожитку та промислів наданнями, але коли Московська держава, винаходячи всілякі способи для утиснення та знищення його, побудувала на їхніх власних військових ґрунтах та угіддях чи городи Самарські, чи фортеці на Дніпрі, тим бажаючи тому Запорозькому Війську Низовому учинити перешкоду в рибних та звіриних промислах, створило праволомство і пригноблення. Нарешті військове гніздо Запорозьку Січ розорило військовим наступом. Отож, після щасливого, дай Боже, закінчення війни (коли тепер Запорозьке Військо не очистить ґрунтів своїх і Дніпра од московського насильства і себе не задовольнить) має Ясновельможний гетьман при трактуванні Найяснішого короля, його милості, шведського з Московською державою про мир дбати, щоб Дніпро від городів та фортець московських, так і ґрунти військові було очищено від московської посесії і до первісної області Запорозького Війська повернено, де надалі не тільки не має Ясновельможний гетьман ані фортець будувати, ані городів фундувати, ані слобід осаджувати і в будь-який спосіб ті військові угіддя пустошити, але й буде зобов'язаний до їхньої оборони чинити всіляку поміч Запорозькому Низовому Війську.